

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 340.114

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/89>

МЕЖІ КОМПЕТЕНЦІЇ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА-ЕКОНОМІСТА ПРИ ДОКУМЕНТАЛЬНОМУ ПІДТВЕРДЖЕННІ РОЗМІРУ ЗБИТКІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З БАНКРУТСТВОМ ПІДПРИЄМСТВ

THE LIMITS OF THE COMPETENCE OF THE FORENSIC EXPERT-ECONOMIC IN DOCUMENTARY CONFIRMATION OF THE AMOUNT OF DAMAGES IN CRIMINAL PROCEEDINGS RELATED TO THE BANKRUPTCY OF ENTERPRISES

**Бондарчук В.В., к. ю. н.,
заступник начальника центру**

*Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки
та судових експертиз Служби безпеки України*

**Шаповалов Р.А., к. е. н.,
начальника відділу**

*Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки
та судових експертиз Служби безпеки України*

Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із доведенням до банкрутства суб'єктів господарської діяльності має свої складності та потребує використання спеціальних знань, а саме проведення судово-економічних експертиз щодо документального підтвердження розміру збитків. Судово-економічні експертизи відіграють значну роль у розслідуванні економічних злочинів, оскільки висновки експерта являється одним із головних джерел доказів.

У статті проведено аналіз низки наукових праць та чинних нормативно-правових актів, з метою визначення поняття «судово-економічної експертизи» як форми використання спеціальних знань, необхідних для вирішення питань, які ставляться експерту-економісту при необхідності документального підтвердження розміру збитків у кримінальних провадженнях, пов'язаних з банкрутством підприємств.

Визначено сутність судово-економічної експертизи у кримінальних провадженнях, пов'язаних з банкрутством та зазначено, що на вирішення експертизи не може бути поставлена оцінка всіх обставин кримінального провадження, а лише тих задокументованих фактів про здійснення господарських операцій та їхнє відображення в облікових регістрах підприємства, що потребують спеціальних знань в межах певної експертної спеціальності.

Здійснено аналіз Методики вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків.

Розглянуто межі компетенції судового експерта-економіста при документальному підтвердженні розміру збитків у кримінальних провадженнях, пов'язаних з банкрутством підприємств, які визначаються предметом судово-економічної експертизи.

Також у статті зазначається, що при використанні спеціальних знань експерт-економіст може припуститися виходу за межі своєї компетенції, тому що всі нормативні акти, які регулюють здійснення фінансово-господарської діяльності підприємств, у тому числі організацію та ведення бухгалтерського обліку, оподаткування містять у собі два види норм – спеціальні та юридичні.

Для застосування спеціальних норм експерту необхідно мати спеціальні знання з певної економічної кваліфікації (ведення бухгалтерського та податкового обліку, складання звітності). Для застосування юридичних норм експертної кваліфікації недостатньо, оскільки найчастіше це норми про зміст порушень та відповідальності за ці порушення.

Ключові слова: банкрутство, межі компетенції судово-економічна експертиза, експерт-економіст.

The investigation of criminal offenses related to the bankruptcy of business entities has its own complexities and requires the use of special knowledge, namely, the conduct of forensic and economic examinations regarding documentary confirmation of the amount of losses. Forensic economic examinations play a significant role in the investigation of economic crimes, since the expert's opinion is one of the main sources of evidence.

The article analyzes a number of scientific works and current legal acts, with the aim of defining the concept of «forensic economic expertise» as a form of using special knowledge, necessary to solve the issues that are posed to an expert economist when it is necessary to document the amount of damages in criminal proceedings. enterprises related to bankruptcy.

The essence of forensic and economic examination in criminal proceedings related to bankruptcy is determined and it is stated that the assessment of all the circumstances of the criminal proceedings cannot be put to the decision of the examination, but only those documented facts about the implementation of economic transactions and their reflection in the accounting registers of the enterprise, which require special knowledge within a certain expert specialty.

An analysis of the Methodology for solving issues related to the causing of material losses by forensic and economic examination was carried out.

The limits of the competence of a forensic expert-economist in the documentary confirmation of the amount of losses in criminal proceedings related to the bankruptcy of enterprises, which are determined as the subject of a forensic economic examination, are considered.

The article also notes that when using special knowledge, an expert economist may assume to go beyond the limits of his competence, because all normative acts that regulate the implementation of financial and economic activities of enterprises, including the organization and maintenance of accounting, taxation contain two types of norms – special and legal.

In order to apply special norms, the expert must have special knowledge of certain economic qualifications (bookkeeping and tax accounting, reporting). For the application of legal norms, expert qualification is not enough, since most often these are norms about the content of violations and responsibility for these violations.

Key words: bankruptcy, limits of competence, forensic economic expertise, expert economist.

Постановка проблеми. Останнім часом все частіше порушуються кримінальні провадження за фактом доведення до банкрутства, які згідно з чинним Кримінальним кодексом України, кваліфікуються як кримінальні правопорушення, передбачені ст. 219 Кримінального кодексу України [1]. При розслідуванні кримінальних проваджень даного напрямку перед слідчим постає питання щодо документального підтвердження розміру збитків, у зв'язку з чим призначаються судово-економічні експертизи.

На сьогодні експерт-економіст виступає як самостійний суб'єкт кримінального провадження, що володіє власними процесуальними обов'язками й правами, які відрізняють його від інших суб'єктів. Самостійність положення експерта-економіста серед інших суб'єктів процесу, що сприяють здійсненню правосуддя, забезпечується його функцією надання доказів у вигляді висновку експерта, а також особливою процесуальною формою реалізації цієї функції. Важливим питанням для з'ясування та розуміння правового статусу судового експерта є визначення компетенції судового експерта.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання компетентності та компетенції судового експерта, зокрема у кримінальному судочинстві, певним чином висвітлювалися у роботах Т. В. Авер'янової, В. Д. Арсеньова, Р. С. Белкіна, А. І. Вінберга, В. Г. Гончаренка, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченка, О. Р. Шляхова та багатьох інших, які присвятили свої праці питанням методології наукового пізнання, доказування та використання спеціальних знань у кримінальному процесі. Але, слід зазначити, що комплексних наукових досліджень щодо межі компетенції судового експерта-економіста при документальному підтвердженні розміру збитків у кримінальних провадженнях, пов'язаних з банкрутством підприємств, в останні роки не проводилося, тому дане питання потребує детального вивчення у сучасній літературі.

Формулювання цілей дослідження. Метою статті є окреслення меж компетенції судового експерта-економіста при документальному підтвердженні розміру збитків у кримінальних провадженнях, пов'язаних з банкрутством підприємств.

Виклад основного матеріалу. Реформу системи банкрутства визначено в Україні серед пріоритетних, зокрема, Стратегією сталого розвитку «Україна-2020», Коаліційною угодою, Програмою діяльності Кабінету Міністрів України та Планом законодавчого забезпечення реформ в Україні.

21 жовтня 2019 року ведений в дію Кодекс України з процедур банкрутства [2], який набрав чинності 21 квітня 2019 року. Основним нововведенням вищезазначеного нормативно-правового акту є запровадження процедури банкрутства і відновлення платоспроможності фізичної особи.

Для досягнення мети запровадження механізмів відновлення платоспроможності фізичних осіб, серед іншого запропоновано створити окрему систему регулювання специфічних правовідносин, пов'язаних із необхідністю розв'язати проблему надмірної заборгованості фізичної особи, яка діятиме поруч із системою банкрутства юридичних осіб і підприємців. Таким чином, уся система регулювання правовідносин, пов'язаних з неможливістю розрахуватись за своїми боргами, представлена в одному Кодексі, що в цілому сприяє більш ефективному застосуванню правових норм щодо вирішення проблем неплатоспроможності.

Отже, метою прийняття Кодексу України з процедур банкрутства є підвищення ефективності здійснення процедур банкрутства, рівня захищеності прав кредиторів, вдосконалення процедури продажу майна боржника на аукціоні, підвищення рівня виконання контрактів та судових рішень, врегулювання відносин щодо відновлення платоспроможності фізичних осіб, які опини-

лися в скрутному фінансовому становищі та потребують допомоги з боку держави.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [3].

У науковій літературі наведено таке визначення поняття «економічна експертиза» – це документальне підтвердження (дослідження) закономірностей утворення, відображення в регістрах бухгалтерського обліку, та у звітності інформації щодо показників господарської діяльності підприємств, дослідження правильності і повноти формування доходів, витрат і результатів діяльності, формування активів, зобов'язань та власного капіталу, банкрутства та ліквідації підприємств, орендних відносин, наявності та розміру понесених збитків, оподаткування, включаючи трансферне ціноутворення, кредитування та здійснення інших фінансових операцій, пов'язаних з рухом грошових коштів [4, с. 326].

Амеліна А. визначає, що судово-економічна експертиза – це дослідження фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, що в межах чинного законодавства здійснює особа, яка має спеціальні знання в галузі бухгалтерського обліку, з метою подання висновку стосовно кола питань, поставлених органами досудового розслідування чи суду [5, с. 132–135].

Як правило, судово-економічна експертиза є досить складним та трудомістким процесом, який потребує дослідження та аналізу великого об'єму документів до яких відносяться первинні документи бухгалтерського обліку, облікові регістри, фінансова та податкова звітність, в яких відображений повний цикл здійснення господарських операцій, що є об'єктами розслідування злочинів економічної спрямованості, у тому числі і у кримінальних провадженнях, пов'язаних з банкрутством. Для проведення повного та якісного дослідження судовому експерту необхідні якісні і достовірні джерела інформації, а саме документи, у яких міститься інформація фінансового характеру.

Отже, більшість порушень законодавства як юридичними, так і фізичними особами знаходить своє відображення в первинних документах бухгалтерського та податкового обліку, облікових регістрах, а також фінансовій та податковій звітності.

Сутність судово-економічної експертизи, в тому числі у кримінальних провадженнях, пов'язаних з банкрутством, полягає в дослідженні фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, яке в межах чинного законодавства здійснюється особою, котра володіє спеціальними знаннями в галузі економіки, з метою надання висновку стосовно кола питань, що були поставлені органами досудового розслідування, стороною захисту чи судом.

Межі компетенції експерта-економіста визначаються передусім предметом судово-економічної експертизи – відображеними в документах бухгалтерського та податкового обліку господарськими операціями, що стали об'єктом розслідування або судового розгляду і відносно яких експерт дає висновок з поставлених на його вирішення запитань. Тобто, господарські операції є предметом бухгалтерського обліку, але експерт досліджує не самі господарські операції, а їхнє відображення у бухгалтерському та податковому обліку підприємства (організації, установи).

Неприпустимо призначати експертизи у випадках, коли з'ясування певних обставин не потребує спеціальних знань, а також порушувати перед експертом правові питання, вирішення яких віднесене законом до компетенції суду (зокрема щодо вини, неосудності чи недієздатності особи тощо).

Але навіть при використанні таких спеціальних знань експерт-економіст може припуститися виходу за межі своєї компетенції, тому що всі нормативні акти, які регулюють здійснення фінансово-господарської діяльності підприємств, у тому числі організацію та ведення бухгалтерського обліку, оподаткування містять у собі два види норм – спеціальні та юридичні.

Для застосування спеціальних норм експерту необхідно мати спеціальні знання з певної економічної кваліфікації (ведення бухгалтерського та податкового обліку, складання звітності). Для застосування юридичних норм експертної кваліфікації недостатньо, оскільки найчастіше це норми про зміст порушень та відповідальності за ці порушення.

Досить часто, у кримінальних провадженнях, пов'язаних з банкрутством, на вирішення експерта виносяться запитання, відповідь на які передбачає вихід за межі його компетенції. Такі запитання можуть передбачати правову оцінку договорів або здійснених господарських операцій, оцінку дій службових осіб, встановлення інших фактів, дослідження яких не потребує спеціальних знань експерта-економіста.

Так, наприклад запитання: «Ким були вчинені дії, направлені на доведення до банкрутства підприємства?» не належить до компетенції експерта-економіста, тому що таке запитання передбачає визначення кола осіб, за участю яких були здійснені певні господарські операції, а також передбачає надання правової оцінки діям таких службових осіб.

Тобто, на вирішення експертизи не може бути поставлена оцінка всіх обставин кримінального провадження, а лише тих задокументованих фактів про здійснення господарських операцій та їхнє відображення в облікових регістрах підприємства, що потребують спеціальних знань в межах певної експертної спеціальності.

Серед експертних завдань, проведення дослідження за якими межує з можливістю виходу за межі компетенції, є питання визначення збитків, яке по різному розглядається в економічній та юридичній літературі.

Збитки в юридичному розумінні поділяються на прямі понесені витрати, які здійснив кредитор, або нанесені йому внаслідок пошкодження майна, втрати, та не одержані кредитором доходи внаслідок невиконання зобов'язань контрагентом (боржником).

Економічний зміст збитків багатьма науковцями та практикуючими економістами визначається як матеріальні (майнові та фінансові) втрати, яких зазнала одна сторона в результаті порушення будь-яких зобов'язань іншою стороною, або форс-мажорних обставин (стихийне лихо, девальвація національної валюти, військові дії тощо).

Як свідчить експертна практика, на розгляд експертів виносяться запитання як в економічній, так і в юридичній площині, або редакція запитань може бути на межі економічного чи юридичного розуміння збитків, що ускладнює експертне завдання.

У Методиці «Вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків» [6] зазначено, що під збитками розуміються негативні наслідки у майновій сфері особи, чий права порушені.

Досить часто ініціатори проведення судово-економічних експертиз, ставлять перед судовими експертами питання, які не входять до меж їхньої компетенції, а саме: є правовими (передбачають надання правової оцінки діям посадових осіб та кваліфікації їх дій як злочину); мають

ревізійний характер (передбачають виявлення судовим експертом порушень законодавства суб'єктами господарювання); не містять економічного змісту, а є юридичними (передбачають тлумачення норм законодавства, що не регулює питання, вирішення яких потребує застосування спеціальних знань в галузі економіки, фінансів та бухгалтерського обліку).

Відповідно до статті 42 Кодексу України з процедур банкрутства [2]:

Правочини, вчинені боржником після відкриття провадження у справі про банкрутство або протягом трьох років, що передували відкриттю провадження у справі про банкрутство, можуть бути визнані недійсними господарським судом у межах провадження у справі про банкрутство за заявою арбітражного керуючого або кредитора, якщо вони завдали збитків боржнику або кредиторам, з таких підстав:

боржник виконав майнові зобов'язання раніше встановленого строку;

боржник до відкриття провадження у справі про банкрутство взяв на себе зобов'язання, внаслідок чого він став неплатоспроможним або виконання його грошових зобов'язань перед іншими кредиторами повністю або частково стало неможливим;

боржник здійснив відчуження або придбав майно за цінами, відповідно нижчими або вищими від ринкових, за умови що в момент прийняття зобов'язання або внаслідок його виконання майна боржника було (стало) недостатньо для задоволення вимог кредиторів;

боржник оплатив кредиторі або прийняв майно в рахунок виконання грошових вимог у день, коли сума вимог кредиторів до боржника перевищувала вартість майна;

боржник узяв на себе заставні зобов'язання для забезпечення виконання грошових вимог.

До компетенції експерта-економіста не входить віднесення правочинів до категорії недійсних або завідомо невігідних (франдаторних). При проведенні судово-економічних експертиз, шляхом дослідження первинних документів бухгалтерського обліку, аналізу підлягають господарські операції боржника, які призвели до неможливості виконання його зобов'язань перед кредиторами.

В рамках проведення судово-економічних експертиз у кримінальних провадженнях, пов'язаних з банкрутством боржника, при визначенні збитків у переважній більшості випадків, враховуючи положення наказу Міністерства економіки України [7], необхідним є проведення економічного аналізу діяльності такого боржника на предмет документального підтвердження наявності у боржника економічних ознак приховування банкрутства, фіктивного банкрутства та доведення до банкрутства. У випадку документального підтвердження таких ознак, з метою встановлення розміру збитків, завданих кредиторі, експерт-економіст надалі досліджує економічний процес та джерело виникнення безнадійної заборгованості боржника перед певним кредитором або кредиторами.

Крім того, слід зазначити, що при проведенні судово-економічних експертиз з питань документального підтвердження розміру збитків у кримінальних провадженнях, пов'язаних з банкрутством, типових ситуацій не існує. Враховуючи підстави, визначені в статті 42 Кодексу України з процедур банкрутства [2], експерту-економісту необхідно врахувати всі обставини та економічні процеси, що передували завданню збитків кредиторам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України. Редакція від 30.06.2022 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.07.2022).
2. Кодекс України з процедур банкрутства. Редакція від 12.01.2022 № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 17.07.2022).
3. Закон України «Про судову експертизу». Редакція від 01.01.2022 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 17.07.2022).

4. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 326 с.
5. Амеліна А. С. Поняття, сутність та процесуальний порядок підготовки та призначення судово-економічної експертизи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. Вип. 3. Т. 2. С. 132–135.
6. Методика вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків. Київський НДІСЕ МЮ України, 2004 рік. Державна реєстрація від 03.03.2010. У Реєстрі методик проведення судових експертиз зареєстрована за № 11.0.22.
7. Наказ Міністерства економіки України від 19.01.2006 № 14 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06#Text> (дата звернення: 17.07.2022).